

The Legal Analysis of Best Efforts Clause in the laws of Iran and the United States of America

Sogol Derakhti¹, Alireza Bariklou^{2*}

1. PhD Student, Department of Private Law, Faculty of Law, Ares International Campus, University of Tehran, Tehran, Iran.

2. Professor, Department of Private law, Farabi Campus of Tehran University, Invited Professor at Aras International Campus, University of Tehran, Tehran, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article Type: Original Research

Pages:101-114

Article history:

Received: 24 Mar 2024

Edition: 20 Apr 2024

Accepted: 28 May 2024

Published online: 22 Sep 2024

Keywords:

Basis, Best Efforts, Enforceable, Performance Criteria, Valid.

Corresponding Author:

Alireza Bariklou

Address:

Iran, Tehran, University of Tehran, Invited Professor at Aras International campus, Farabi Campus of Tehran university, Department of Private law.

Orchid Code:

0000-0002-9830-8710

Tel:

09122520818

Email:

bariklou@ut.ac.ir

ABSTRACT

Background and Aim: The condition of maximum effort is one of the conditions of contemporary commercial contracts and the result of innovation in international commercial contracts, which is very important in terms of its impact on contractual interpretation and obtaining the desired result. In this article, the concept and basis, the effects and criteria of fulfilling the condition of maximum effort in the laws of Iran and the United States of America.

Methods: This research is of a theoretical type and the research method is descriptive-analytical and the method of collecting information is library-based and was done by referring to documents, books and articles.

Ethical Considerations: In this research, the principles of trustworthiness, honesty, neutrality and originality of the work have been respected.

Results: If the judge cannot determine the level and amount of effort from the evidence and the circumstances of the subject, he declares the condition ambiguous and unenforceable.

Conclusion: The condition of maximum effort is justifiable and valid in both legal systems, and even in some regulations, it has been specified that it must be observed in some contracts. However, in terms of enforcement and judicial obligation, despite the occurrence of doctrine and courts on the emergence of the condition of maximum effort on the need to perform a higher level of effort than usual, it may face an implementation problem.

Cite this article as: Derakhti, S; Bariklou, A. **The Legal Analysis of Best efforts Clause in the laws of Iran and the United States of America.** Economic Jurisprudence Studies. 2024.

فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، دوره ششم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۳

تحلیل حقوقی شرط حداکثر تلاش در حقوق ایران و ایالات متحده آمریکا

سوگل درختی^۱، علیرضا باریکلو^{۲*}

۱. دانشجوی دکتری، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، پردیس بین‌المللی ارس دانشگاه تهران، تهران، ایران.

۲. استاد، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، پردیس فارابی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: شرط حداکثر تلاش یکی از شروط قراردادهای تجاری معاصر و حاصل نوآوری در قراردادهای تجاری بین‌المللی است؛ که از جهت تأثیر در تفسیر قراردادی و کسب نتیجه مطلوب، دارای اهمیت بسزایی می‌باشد. در این مقاله مفهوم و مبنا، آثار و ملاک ایفای شرط حداکثر تلاش در حقوق ایران و ایالات متحده آمریکا بررسی شده است.

مواد و روش‌ها: این تحقیق از نوع نظری بوده و روش تحقیق به صورت توصیفی تحلیلی است و روش جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای است و با مراجعه به اسناد، کتب و مقالات صورت گرفته است.

ملاحظات اخلاقی: در تحقیق حاضر، اصل امانتداری، صداقت، بی‌طرفی و اصالت اثر رعایت شده است.

یافته‌ها: اگر قاضی از قرائن و اوضاع و احوال موضوع، نتواند سطح و میزان تلاش را تشخیص دهد، شرط را مبهم و غیرقابل اجراء اعلام می‌نماید.

نتیجه: شرط حداکثر تلاش در هر دو نظام حقوقی قابل توجیه و اعتبار است و حتی در بعضی از مقررات، به لزوم رعایت آن در بعضی از قراردادهای تصریح شده است؛ اما از حیث اجراء و الزام قضایی، علی‌رغم اتفاق دکترین و محاکم بر ظهور شرط حداکثر تلاش بر لزوم انجام سطح تلاشی بیشتر از متعارف، ممکن است با مشکل اجرایی مواجه شود.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۱۰۱-۱۱۴

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۰۵

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۲/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۰۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱

واژگان کلیدی:

حداکثر تلاش، قابل اجراء، مبنا، معتبر، ملاک ایفا.

نویسنده مسئول:

علیرضا باریکلو

آدرس پستی:

ایران، تهران، دانشگاه تهران، پردیس فارابی، دانشکده حقوق، گروه حقوق خصوصی.

تلفن:

09122520818

کد ارکید:

0000-0002-9830-8710

پست الکترونیک:

bariklou@ut.ac.ir

۱. مقدمه

شرط حداکثر تلاش، یکی از استانداردهای نحوه اجرای تعهد متعهد است؛ چون هدف ناشی از اجرای قرارداد ممکن است در کنترل انحصاری متعهد نباشد. لذا این شرط در قرارداد درج می‌شود و مربوط به سطح تلاشی است که برای ایفای تعهدات قراردادی باید انجام شود. هرچند این شرط از ضروریات اقتضایی بعضی از قراردادهای تجاری است که تحقق هدف قراردادی منوط به کسب رضایت یا مجوز توسط متعهد می‌باشد. اگر این مهم محقق نشود، موضوع قابل بحث است که آیا تلاش حداکثر از سوی متعهد برای ایفای تعهداتش انجام شده است. علاوه بر این استانداردهای تلاش گوناگونی از جمله «شرط حداکثر تلاش»، «شرط تلاش مناسب یا بجا تجاری» «شرط تلاش به حسن نیت» رایج است که تفاوت آنان در سطوح تلاش لازم، قابل بحث و بررسی است.

در این مقاله، رویکرد نظام‌های حقوقی ایران و ایالات متحده آمریکا نسبت به شرط حداکثر تلاش و ابعاد حقوقی آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. سؤال اصلی مقاله این است که شرط حداکثر تلاش متعهد را به چه سطحی از کوشش ملتزم می‌نماید؟ فرضیه مقاله این است، که تمام تلاش متعهد برای ایفای تعهد مرتبط با شرط حداکثر تلاش لازم است که با توجه به اوضاع و احوال موردی هر تعهد قابل تعیین است؛ لذا مفهوم، مبانی، ملاک تمایز تلاش لازم از استانداردهای مشابه و ملاک تلاش لازم برای ایفای تعهد مرتبط با شرط حداکثر تلاش مطابق رویکرد نظام حقوقی ایران و ایالات متحده آمریکا در این مقاله بررسی شده است.

۲. ملاحظات اخلاقی

در پژوهش حاضر، جنبه‌های اخلاقی مطالعه کتابخانه‌ای شامل اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

۳. مواد و روش‌ها

این تحقیق از نوع نظری بوده و روش تحقیق به صورت توصیفی - تحلیلی است و روش جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای است و با مراجعه به اسناد، کتب و مقالات صورت گرفته است.

۴. یافته‌ها

اگر قاضی از قرائن و اوضاع و احوال موضوع، نتواند سطح و میزان تلاش را تشخیص دهد، شرط را مبهم و غیرقابل اجراء اعلام می‌نماید.

۵. بحث

در این مقاله به مباحث ذیل پرداخته می‌شود:

۵-۱. مفهوم شرط حداکثر تلاش

زمانی که تحقق هدف خاص قراردادی به طور کامل در محدوده اختیارات یا اصطلاحاً در محیط مدیریت گواهی خودکار متعهد نباشد، او معمولاً تمایل به انعقاد قراردادی نخواهد داشت که او را به طور مطلق مکلف به تحقق آن هدف سازد؛ چرا که عدم تحقق آن هدف، او را در معرض ریسک مسئولیت آینده در قبال عدم ایفای تعهدات قرار می‌دهد (Kenneth A. Adams, 2004, 89). در چنین شرایطی، با قید شرط حداکثر تلاش، سطحی از تلاش، که در محدوده اختیارات متعهد است و باید برای ایفای تعهد انجام دهد، تعیین می‌شود. به عنوان مثال دادگاه ایالت دلاور آمریکا در پرونده (Akorn, Inc. v. Fresenius Kabi AG, C.A. , 2018, para.56-60) اظهار کرده است: «طرفین قرارداد عموماً خودشان را ملزم می‌نمایند تا نتایج خاصی را در ارتباط با فعالیت‌هایی که تحت

متعهد به انجام تلاشی که حداقل بیشتر از تلاش با حسن نیت یا تلاش متعارف و عادی باشد.

۵-۲. مبانی شرط حداکثر تلاش

در حقوق آمریکا مبنای اصلی شرط مزبور، حسن نیت و معامله منصفانه است و بر همین اساس است که برخی محاکم قضایی، شرط حداکثر تلاش را شرطی جز رعایت حسن نیت تفسیر نموده‌اند (Charles J. Goetz & Robert E. Scott, 1981, 1089).

محاکم قضایی ایالات متحده در هر مورد که اختلاف در ارتباط با شرط حداکثر تلاش است، باید رویکرد خود را در ارتباط با حسن نیت نیز معین نمایند. البته تفاوت‌هایی نیز میان شرط حداکثر تلاش و حسن نیت در محاکم قضایی ایالات متحده وجود دارد چه آنکه با وجود اینکه رعایت حسن نیت به صورت ضمنی در هر قراردادی به عنوان شرط ضمنی انگاشته می‌شود؛ اما در ارتباط با شرط حداکثر تلاش تنها در صورت درج در قرارداد است که محاکم قضایی ایالات متحده به آن توجه می‌کنند (Miller, 2017, 619). چون درج چنین شرطی در قرارداد ظاهر در این است که تلاشی بیشتر از آنچه حسن نیت اقتضاء دارد باید انجام شود. علاوه بر این، اگرچه محاکم قضایی ایالات متحده عمدتاً معتقد به این هستند که شرط حداکثر تلاش باید در قرارداد به صورت صریح درج شود، اما در صورتی که به صراحت در قرارداد مندرج نشده باشد، به شرایط و اوضاع و احوالی می‌نگرند که قرارداد در آن منعقد شده است. (Goldberg, 2000, 1465) با این حال در مورد ابتدای شرط حداکثر تلاش بر اصل حسن نیت و اصل معامله منصفانه در آراء قضایی ایالات متحده به کرات اشاره شده است؛ برای نمونه در پرونده فالستاف، دادگاه شرط حداکثر تلاش را به نحوی

کنترل آنهاست، بدست آورند و استاندارد حداکثر تلاش برای اموری که خارج از کنترل آنهاست یا این که به فعالیت‌های دیگران وابسته است، به کار می‌برند».

سطح تلاش لازم برای عمل به این شرط در محاکم قضایی ایالات متحده اختلافی است. به عنوان مثال در پرونده، طرفین قرارداد ادغامی را منعقد کرده بودند که هکسیون به موجب آن متعهد شده بود که هانتسمن را با توجه به شرایط سختگیرانه قرارداد که شامل شرط مربوط به عدم امکان خرید در صورت عدم تأمین مالی کامل می‌شد؛ خریداری کند. سرانجام، طرفین ادغام را به طور کامل انجام ندادند، دادگاه برای تعیین مسئول خسارت ناشی از عدم ادغام، باید تصمیم می‌گرفت که آیا هکسیون عمداً هر گونه نقض تعهد در قرارداد ادغام را انجام داده است. برای بررسی این موضوع می‌بایست شرط حداکثر تلاشهای عقلایی را بررسی کند چون آن یکی از شروطی بود که در قرارداد ادغام درج شده بود. دادگاه استنباط کرد، هکسیون مجاز بود در ارزیابی ورشکستگی خود از مشاوره متخصص استفاده کند و اختیار داشت برای جلوگیری از ورشکستگی اقدام کند. پس معنای شرط حداکثر تلاش بدون قید و شرط نبوده و می‌بایست در پرتو یک قرارداد خاص، طرفین آن و اهداف کلی قرارداد آن گونه که در آن مندرج شده است؛ تفسیر گردد. درحالی که تحقق شرط حداکثر تلاش توسط متعهد تابعی از تعهدات مهم مانند صداقت و معامله منصفانه است، اما این امر برای متعهدله ضروری نیست که اثبات نماید که متعهد در انجام تعهدات خود بر مبنای شرط حداکثر تلاش به سوءنیت عمل کرده است (Mark P. Gergen, 1992, 997). بنابراین، شرط حداکثر تلاش، عبارت از تعهد

تفسیر نمود تا فالستاف را ملزم نماید که محصولات شرکت بالانتین را با حسن نیت و در حدود توانمندی‌های خود تبلیغ نماید (United States District Court, S. D. New York, 1978, 258-267).

در حقوق قراردادهای ایران با توجه به این که شرط حداکثر تلاش به خودی خود یک نوع تعهد است، به استناد قاعده شروط در صورتی که در قرارداد درج شود، لازم الاجراء می‌باشد چون شرط به معنی عهد (محقق داماد، ۱۴۰۶، ج ۲، ۳۶) و التزام (موسوی خویی، ۱۴۱۴، ۱۴۳۴) و توافق است که مواد ۲۳۲ تا ۲۴۶ قانون مدنی به آن اختصاص یافته است. لذا بعضی معتقدند اصطلاحاً شرط به تعهدی اطلاق می‌شود که در ضمن عقد دیگری قرار گیرد (امامی، ۱۴۰۱، ج ۱، ۲۶۸). از اینرو است که بعضی شرط شتاب در پرداخت قیمت و ثمن مورد معامله را به اقتضای قاعده شروط لازم شمرده (میرزای قمی، ۱۴۱۳، ج ۲، ۱۴۵-۱۴۴) که این نوعی شرط حداکثر تلاش در پرداخت ثمن است. همچنین بعضی شراکت در پرورش مرغ و دام و زنبور عسل که مستلزم تلاش حداکثر است را به استناد قاعده شروط لازم شمرده‌اند (شعرانی، ۱۴۱۹، ج ۲، ۳۲۴)؛ بنابراین، شرط حداکثر تلاش از حیث مبنا مبتنی بر حاکمیت اراده و از حیث اعتبار مبتنی بر قاعده شروط است.

با این حال، در حقوق ایران با توجه به اینکه تعهد در دو معنای عام و خاص بکار برده شده (احمدی، ۱۳۸۱، ۱۰)، بایستی بررسی نمود که آیا شرط حداکثر تلاش منشاء قراردادی دارد یا اینکه به موجب قانون نیز توجه به آن در قرارداد لازم است؟ در پاسخ باید گفت که غالباً شرط حداکثر تلاش دارای منشاء ارادی است، ولی ممکن است به حکم قانونی نیز رعایت آن لازم شود. به این بیان که، با

توجه به ماده ۲۲۰ ق.م.هر عقدی در نظام حقوقی ایران دارای چهار اثر، مقتضای ذات و مقتضای اطلاق و نیز اثر قانونی تعهد اصلی است. (باریکلو، ۱۳۹۴، ۹۶)، اگر شرط حداکثر تلاش در عقدی گنجانده شود و ناظر بر آثار مقتضای اطلاق عقد باشد، چنین شرطی به استناد قاعده شروط و حاکمیت اراده قابل توجیه است؛ اما اگر شرط مرتبط با تعهد اصلی ناشی از عقد مانند تسلیم مورد معامله باشد به عنوان مثال شرط حداکثر تلاش برای کسب مجوزات صادراتی، شرط مرتبط به تعهد اصلی است و بدون چنین شرطی قرارداد نافذ نیست. توضیح آن مطابق ماده ۳۴۸ ق.م. معامله چیزی که قابل تسلیم نیست، باطل است، و به استناد بند ۳ و ۴ ماده ۳۶۲ تسلیم مبیع از تعهدات بایع و پرداخت ثمن از وظایف مشتری است. اجرای این وظایف که حکم تکلیفی و عهدی است متمایز از حصول مالکیت مبیع و ثمن است که حکم وضعی است. لذا تعهد تسلیم مورد معامله از جمله تعهدات اصلی است که بدون انجام آن، عقد فاقد فلسفه و غرض عقلایی یا سفهی می‌شود. (باریکلو، ۱۳۹۴، ۷۸).

لذا اگر شرط حداکثر تلاش مرتبط با انجام اصل تعهد باشد مانند کسب مجوز صادرات مورد معامله، چنین شرطی مبنای قانونی دارد، و درج آن، قرارداد را از مواجه شدن با ایراد بطلان دور می‌کند چون با درج چنین شرطی، امکان تسلیم مورد معامله یا اجرای تعهد اصلی، مسلم تر می‌شود، همانگونه که در فتاوی معتبر، با الحاق ضمیمه به مبیع مشکوک تسلیم یا شرط قطعی آن، بیع نافذ شمرده شده است (اشتهاردی، ۱۴۱۷، ج ۲۷، ۲۲). بعضی دیگر، علاوه بر ضمیمه، شرط قطعیت را اضافه نموده (عاملی، ۱۴۱۴، ج ۲، ۴۷). بنابراین، اگر موضوع قرارداد تجاری از کالاهای انحصاری یا اشیایی باشد

ضرورت ایفای تعهد شمرده است، چون رعایت استاندارد تلاش مناسب تجاری و معامله منصفانه، به عنوان حسن نیت، در نظام حقوقی ایالات متحده الزامی است. (Mergers & Committes, 2010, 212)

این دیدگاه توصیفی که نوعی سلسله مراتب را میان استانداردهای تلاش در نظام حقوقی ایالات متحده نشان می دهد، در مقررات این کشور نیز به شرط حداکثر تلاش در معاملات خاصی تصریح شده است به عنوان مثال در بند ۲ ماده ۳۰۶-۲۸:۲ مجموعه مقررات متحدالشکل تجاری که موضوع آن معاملات کالای انحصاری است، شرط حداکثر تلاش از عناوین مذکور متمایز شده و طرفین قرارداد ملزم به شرط حداکثر تلاش شده اند. (In The Court of Chancery of the state of Delaware, 2007, para 154) چون هدف و منفعت از درج صریح آن مشخص نیست با وجودیکه تعهد ضمنی حسن نیت که در حال حاضر در هر قراردادی وجود دارد. لذا تفاوت شرط صریح و ضمنی رعایت حسن نیت مشخص نمی باشد. (Garner, 2011, 108)

در نتیجه، درج شرط تلاش به حسن نیت بیشتر نقش هشدار برای متعهد دارد و الا بدون درج آن نیز، اجرای هر تعهد، به شرط ضمنی قانونی، مقید به رعایت حسن نیت است. اما شرط حداکثر تلاش الزام قانونی ندارد چون آنچه در بند ۳ ماده ۱۰۲-۱: ۲۸ مجموعه مقررات متحدالشکل تجاری آمریکا از حاکمیت اراده استثناء و خارج شده و جنبه الزامی و آمره پیدا کرده، اصل تلاش برای ایفای وظیفه است در حالی که شرط حداکثر تلاش، سطح و مقدار تلاش لازم برای ایفای تعهد را توسعه و افزایش می دهد که قانون در این باره ساکت است. بنابراین، شرط حداکثر تلاش، سطح بالاتری از تلاش به حسن نیت را بر متعهد الزامی می کند.

که صدور آن با مجوز خاص باشد، درج شرط حداکثر تلاش از مصادیق شرط قطعیت عرفی تسلیم مبیع است که موجب عقلایی شدن عقد می شود. لذا در این موارد، شرط مبنایی قانونی دارد.

۵-۳. ملاک تمایز شرط از دیگر عناوین مشابه

علاوه بر شرط حداکثر تلاش به عنوان یکی از استانداردهای ایفای تعهد، عناوینی مشابهی نیز در قراردادهای تجاری درج می شود. به عنوان مثال اتحادیه سراسری کانون وکلای دادگستری ایالات متحده آمریکا، پنج نوع استاندارد تلاش یعنی، شرط حداکثر تلاش عقلایی، شرط تلاش مناسب، شرط تلاش عقلایی تجاری و شرط تلاش به حسن نیت را به عنوان استانداردهای متفاوت تلاش برای ایفای تعهد جمع آوری نموده و در توصیف آن اظهار نموده است: شرط حداکثر تلاش متضمن بالاترین استاندارد است که یک طرف قرارداد را ملزم می نماید، هر آنچه را که در اختیارش است انجام دهد تا تعهدات قراردادی اجرایی و عملیاتی شود. اما شرط حداکثر تلاش عقلایی متکفل تلاشی کمتر از شرط حداکثر بوده با این حال، متعهدله می تواند تلاش قابل توجهی را از متعهد مطالبه نماید. شرط تلاش مناسب، استاندارد تلاش ضعیف تر نسبت به مورد قبلی است چون به موجب آن، صرفاً می توان هرگونه تلاشی را از متعهد مطالبه نمود که در شرایط عادی امکان پذیر باشد. از این رو، شرط تلاش مناسب برخلاف دو شرط قبلی، در شرایط غیرعادی قابل استناد نیست. شرط تلاش عقلایی تجاری، متعهد را ملزم نمی سازد تا هرگونه اقدامی، مانند هزینه کرد مبالغ قابل توجه پیش بینی نشده یا صرف مدت زمان زیاد، برای تحقق هدف قراردادی انجام دهد، ولو به لحاظ تجاری، به صرفه نباشد. شرط تلاش به حسن نیت، پایین ترین درجه استاندارد تلاش است که در واقع، رعایت صداقت را

که سایر استانداردهای تلاش، از نظر شدت در رتبه پایین تری قرار دارند (Adams, 2004, 89). از طرف دیگر، رویکرد رویه قضایی، حاکی از این است که استانداردهای متفاوت تلاش به جای آنکه بر سطوح مختلفی از تلاش دلالت نمایند، همه به یک معنا و مانند استاندارد حداکثر تلاش معنا می دهند مگر اینکه تعریف قراردادی غیر از این را مقرر نماید. بنابراین، با توجه به این ابهام در دکترین و رویه قضایی، مناسب آن است که طرفین قرارداد، به صراحت مقصود و سطح استاندارد تلاش را معین کنند؛ اما در صورت اطلاق شرط و عدم تعیین مراد از آن در قرارداد، به نظر می رسد شرط حداکثر تلاش ظاهر در این باشد که طرفین قرارداد سطح تلاش بالاتری را از شرط تلاش عقلایی اراده کرده اند چون شرط تلاش عقلایی ناظر بر تلاش متعارف و معمولی هر متعهدی است ولی شرط حداکثر تلاش، ظاهر در بیشترین تلاش و انتخاب بهترین گزینه تحقق نتیجه است. از این رو شرط تلاش به حسن نیت و شرط تلاش عقلایی و مناسب از حیث میزان مقدار تلاش لازم برای ایفای تعهد یکسان می باشد ولی از حیث ضمانت اجراء متفاوت است چون در شرط تلاش به حسن نیت باید سوء نیت متعهد برای نقض وظیفه و احراز تخلف اثبات شود ولی در شرط تلاش عقلایی اثبات عنصر ذهنی لازم نیست و صرف عدم تحقق مورد شرط، برای اثبات تخلف کافی است مگر آن که ثابت شود مشروط له یا قوه قاهره مانع انجام شرط شده است. اما در مورد شرط تلاش عقلایی تجاری، بر خلاف دیدگاه دادگاه استیناف کلمبیا در پرونده Sutter Hill، که ایفای تعهد را منوط به اجازه مشروط له دانسته (Posner, 2009, 1431)، در این شرط باید عرف خاص تجارت موضوع قرارداد مورد توجه قرار گیرد که مطابق آن، انجام چه سطحی از تلاش برای

در فرهنگ حقوقی گارنر درباره مقصود کاربردی از استانداردهای متفاوت تلاش از قبیل، " حداکثر تلاش، تلاش متناسب و عقلایی، تلاش تجاری عقلایی و تلاش به حسن نیت" اظهار شده که دیدگاه جزمی و ارتدکسی درباره استاندارد تلاش حداکثر این است که مقررات حقوق قراردادی، با درج این شرط وظیفه مراقبت خیلی فوق العاده را بر مشروط علیه تحمیل می کند. پس، استاندارد خیلی بالایی از مراقبت بدون توجه به این که تلاش لازمه از منظر تجاری نامناسب و غیرعقلایی باشد، لازم است. اما به طور کلی ظاهر در این است که مقررات شرط تلاش مناسب و عقلایی، سطح و استاندارد تلاش کمتری را تحمیل کند. دو استاندارد دیگر، یعنی شرط تلاش تجاری عقلایی و شرط تلاش به حسن نیت، به نسبت شرط تلاش متناسب و عقلایی، زاید و بیهوده است. بعضی معتقدند استاندارد تلاش عقلایی تجاری، می بایستی به همان معنای استاندارد تلاش مناسب و عقلایی باشد، توضیحاً اینکه شرط استاندارد حداکثر تلاش و حداکثر تلاش مناسب و عقلایی، ضرورتاً مفاهیم مناسب و عقلایی بودن را متضمن است و اقتضای اعمال همان استاندارد تلاش مناسب و عقلایی بر اختلاف تجاری را دارا می باشد. (Adams, 2004, 89)

در نتیجه، دکترین و رویه قضایی درباره استانداردهای متفاوت تلاش وحدت نظر ندارند چون از یک طرف دیدگاه جمعی و غالب حقوق دانان حقوق شرکت ها بر این است که شرط حداکثر تلاش، شدیدترین نوع از استانداردهای تلاش است که به موجب آن، متعهد ملزم می باشد تا هر آنچه که برای تحقق هدف قراردادی در توان دارد، انجام دهد ولو آنکه این امر نهایتاً در فرآیند ایفای تعهد منتهی به ورشکستگی او شود در حالی

مشترک در این است که در هر دو باید از بهترین روش برای اجرای تعهد یا اعمال اختیار استفاده شود. همچنین هر دو از حیث موضوع، ناظر بر سطح تلاش و فعالیت، ناظر بر تحقق بهترین نتیجه نمی‌باشند؛ به همین دلیل در ماده ۵۷۷ ق.م. مدیر شرکت مدنی، علی‌رغم ملزم بودن به رعایت غبطه، به هیچ وجه مسئول جبران زیان ناشی از تصرفات و تصمیمات خود شمرده نشده، مگر آن که تقصیر او اثبات گردد، چون رعایت غبطه به عنوان یک ملاک تعیین‌کننده دیدگاه تصمیم‌گیرنده است نه ملاکی که به طور مستقیم نتیجه و منفعت ذینفع وظیفه را تامین کند.

بنابراین، شرط حداکثر تلاش با وظیفه رعایت غبطه ذینفع تصرفات امانی از حیث عدم لزوم تحقق نتیجه و انتخاب روش انجام وظیفه مشترک هستند، ولی از حیث مبنا وظیفه رعایت غبطه، بر اختیارات امانی امین اعمال شده تا از یک طرف، اختیارات مطلق، محدود شود و از طرف دیگر، هدف قانونگذار از اعطا یا شناسایی چنین اختیاری، محقق شود (محقق کرکی، ۱۴۱۴، ج ۸، ۸۵)؛ اما شرط حداکثر تلاش، هدف توافقی دارد و بیشتر ناظر بر موردی است که عوامل دیگر، در اجرای تعهد دخیل می‌باشند و متعهد باید تلاش کند رضایت آنان به اجرای تعهد را کسب کند و یا مانعیت آنان از اجرای تعهد را رفع کند.

۴-۵. آثار شرط

در حقوق کامن‌لو قرارداد یا معتبر و یا باطل است و قرارداد معتبر نیز به دو گروه قابل اجراء و غیر قابل اجراء قابل تقسیم می‌باشد. قرارداد باطل قراردادی است که شرایط قانونی لازم اعتبار را ندارد و طرفین هم نمی‌توانند آن را اجراء کنند. اما قرارداد معتبر، قراردادی است که شرایط قانونی لازم اعتبار را دارد، ولی ممکن است در مرحله اجراء

ایفای تعهد لازم است. علاوه بر این اعمال شرط حداکثر تلاش برای بیگانه و استاندارد تلاش متعارف برای مشتری که در دیکشنری حقوقی گارنر احتمال داده شده، تفسیری بدون وجه است چون اولاً، هر دو شرط خاستگاه توافقی و قراردادی دارد، چگونه می‌توان شرط حداکثر تلاش در قرارداد با مشتری حمل بر شرط تلاش عقلایی یا بر عکس نمود. ثانیاً این تفسیر فاقد منطق حقوقی است چون باید هر شرطی را مطابق قصد طرفین در پرتو عرف تفسیر نمود. لذا ظاهر این است که شرط حداکثر تلاش بیشترین سطح کوشش و شرط تلاش عقلایی کمی بالاتر از تلاش به حسن نیت است و شرط تلاش به حسن نیت نیز، تلاش معمولی و عادی را متضمن است.

در نظام حقوقی ایران وظیفه ای که بیشترین تشابه را با شرط حداکثر تلاش دارد، رعایت غبطه است که در عقود امانی یا تصرفات ناشی از آن، به عنوان وظیفه متصرف تعریف شده است. برای نمونه عقد وکالت، چون صرفاً برای وکیل ایجاد سمت می‌نماید و از موکل سلب اختیار نمی‌کند، نمی‌توان آن را لازم دانست (خدادادی و مظاهری کوهانستانی، ۱۳۹۹، ۵۵۵). لیکن رعایت مصلحت و غبطه موکل لازم است. لذا طبق ماده ۱۱۸۴ ق.م. در تصرفات ولایی نیز، اگر رعایت غبطه نشود، ولی قابل عزل شمره شده است. با این حال، وظیفه رعایت مصلحت اعم از رابطه قراردادی یا سمت قانونی بیشتر مرتبط با اختیارات و سمت است ولی شرط حداکثر تلاش ناظر بر نحوه اجرای تعهد است. با این حال، بعضی وظیفه رعایت غبطه را نسبت به ترک تصرف و اقدام هم اعمال کرده و معتقدند در مضاربه عامل باید تجارت کند و ترک تجارت با سرمایه بدون رعایت مصلحت مال جایز نیست و موجب ضمان است (اردبیلی، ۱۴۲۱، ۴۲۵). اما نکته

و نه در حوزه احکام که قانون آن را تعیین کند. لذا ماهیت رابطه حقوقی یا بندهای قراردادی دو زیست است که توصیف آن با عرف و حکم آن با قانون است (Emmanuel, 2023, 253).

در حقوق قراردادهای ایران، وضعیت شرط به استناد قاعده شروط نافذ است، چون شرط در قلمرو شروط باطل یا مبطل که در مواد ۲۳۲ و ۲۳۳ تصریح شده، قرار ندارد ولی آثار آن باید با توجه به رابطه شرط با موضوع عقد بررسی شود. به این بیان که اگر آثار شرط درباره قابلیت تسلیم مورد معامله باشد، چون مطابق ماده ۳۴۸ ق.م. قابلیت تسلیم مورد معامله از شرایط صحت عقد است، درج شرط موجب تبدیل موضوع مردد تسلیم به قابل تسلیم می شود و قرارداد معتبر تلقی می شود. اما اگر شرط مرتبط با شرایط و نحوه اجراء، زمان یا مکان اجراء باشد، تعهدی جدید برای متعهد ایجاد می کند که باید مطابق با اقتضای شرط، ایفاء تعهد نماید نه آنچه عقد اقتضای آن را داشته است، چون تعهدات شرطی منتسب به حاکمیت اراده است، مقدم بر آثار اطلاقی عقد می باشد.

۵-۵. ملاک ایفای شرط

محاکم قضایی ایالات متحده در تفسیر این که آیا شرط حداکثر تلاش ایفا شده است، به صورت موردی اقدام به بررسی شرایط و اوضاع و احوال می نمایند برای نمونه در پرونده فالستاف، دادگاه رای داد که فالستاف به این دلیل از ایفای تعهداتش بر مبنای شرط حداکثر تلاش تخلف کرده چون اولاً، اقدام به بستن چهار مرکز از شش مرکز توزیع محصولات خود که به صورت خرده فروشی اقدام می نموده اند و سهم قابل توجهی در فروش محصولات بالتین داشته اند، نموده است (Emmanuel, 2023, 267). ثانیاً، انتخاب توزیع کنندگان محصولات بالتین از سوی فالستاف به

قابل الزام یا غیرقابل الزام قضایی باشد. قاعده این است که قرارداد معتبر، قابل اجراء است، اما در شرایطی ممکن است غیرقابل اجراء شمرده شود؛ لذا قرارداد غیرقابل اجراء به قراردادی تعبیر شده که در صورت نقض و تخلف متعهد، جبران های گرامتی و ایفای اصل تعهد در دسترس متعهده نباشد (Schwenzer & etl, 2012, 200). یک نمونه از قراردادهای غیرقابل اجراء در رویه قضایی بدون حکم قانونی که دادگاهها می توانند قرارداد را غیرقابل جبران محسوب کنند، تعهدات مبهم است، که در بعضی ادبیات، از آن به «تعهدات نرم» تعبیر آورده شده است (Young & Tvedt, 2017, 394). به این معنا که اگر متعهد ایفای تعهد کند، قابل حمایت است ولی اگر تخلف و نقض تعهد کند، گرامتی به متعهده تعلق نمی گیرد.

به همین دلیل است که ظاهراً تمام دادگاهها توافق دارند که شرط حداکثر تلاش، چیزی کمتر از تعهد مطلق برای رسیدن به نتیجه مطلوب بدون اهمیت به هزینه آن است. (Vladimir R & et al, 2012, 14) لذا در حقوق کامن لو، با توجه به اختلاف دکترین و رویه قضایی درباره میزان و سطح انجام تلاش ناشی شرط حداکثر تلاش و نیز قابل اجراء و غیرقابل اجرائی بودن آن، نمی توان آثار آن را دقیقاً معین کرد چون بستگی به نظر قاضی رسیدگی کننده به پرونده دارد که شرط را مبهم یا غیر مبهم توصیف نماید. در این راستا قاضی باید به عوامل مختلفی توجه کند که مهمترین آن نوع رابطه طرفینی است چون همانگونه که بعضی استدلال کرده اند صرف بررسی تناسب منطقی و قاعده مندی بندهای قرارداد، بدون توجه به نوع رابطه به نتایج منطقی نمی رسد. پس منطق قیاسی و حتی استدلالی همه مباحث رابطه حقوقی را پوشش نمی دهد، چون رابطه حقوقی در حوزه موضوعات است

این معنا است که یک طرف توافق، برای اجرای تعهد به عهده گرفته، باید هر چه را که ضروری است انجام دهد و مهم نیست که هزینه آن چقدر سنگین باشد. اما در ایالات متحده، در بسیاری از محاکم ایالاتها به این معنا توجه می‌شود که سطح کوشش متعهد برای اجرای تعهد از حیث فعالیت تجاری، تحت شرایط اوضاع و احوال، باید عقلایی باشد (Vladimir R& et al, 2012, 15-71).

ضابطه دیگری که در پرونده (Steers v. Leonard) اعمال شد، تلاش حداکثری است به این بیان که متعهد باید اجرای شرط کند مگر آن که ثابت شود، حادثه قهری یا دکتترین مشقت مانع از انجام شده است. لذا استدلال شد: «در صورتی که شخصی به استناد شرط حداکثر تلاش ملتزم به انجام فعلی شود، وی می‌بایستی تعهد خود را ایفاء نماید مگر این که قانون یا طرف دیگر قرارداد مانع انجام شود. این شرط برخی اوقات، مسئولیت سنگینی را بر متعهد تحمیل می‌نماید و فقط، دکتترین مشقت و عسر و حرج است که به استناد آن می‌توان، از سنگینی تعهد کاست (minnesota supreme court, 1874, 494)؛ لذا بعضی معتقدند در فرآیند رسیدگی قضایی، متعهد شرط حداکثر تلاش وظیفه دارد که اثبات کند که هیچ چیزی نبوده است که بتواند برای تحقق هدف قرارداد انجام دهد تا از ورود خسارت‌های جبران‌ناپذیر جلوگیری کند» (Fisher, 1990, 345).

پس می‌توان نتیجه گرفت که با درج شرط حداکثر تلاش در یک قرارداد، بار اثبات دعوی نیز عوض می‌گردد. از این رو، اصل اولیه‌ای که در ارتباط با شرط حداکثر تلاش در نظام حقوقی ایالات متحده مطرح می‌شود، این است که شرط حداکثر تلاش، متضمن مسئولیت حقوقی محض است و برای

خوبی انجام نشده است و همین امر یکی از دلایل عدم موثر بودن تبلیغات فالستاف در ارتباط با بالنتین بوده است (Emmanuel, 2023, 268). ثالثاً، محل‌هایی که از سوی فالستاف برای تبلیغ نمودن محصولات بالنتین انتخاب شده نامناسب بوده است به نحوی که حجم وسیعی از آگهی‌ها در ارتباط با محصولات بالنتین صرفاً در ایالت‌های تگزاس و میزوری صورت گرفته است در حالی که فالستاف باید به صورت منصفانه اقدام به آگهی می‌نمود (Emmanuel, 2023, 268). نهایتاً، دادگاه به این موضوع اشاره نمود که کاهش هزینه‌ها از سوی فالستاف، به نقض تعهد شرط حداکثر تلاش آن کمک نموده است (Emmanuel, 2023, 268). با این حال، دادگاه‌های نیویورک، ملاک‌های گوناگونی برای ارزیابی ایفای تعهد ناشی از شرط حداکثر تلاش، اعمال کرده‌اند. زمانی از ملاک نوعی، حداقل یا حداکثر تلاش لازم قراردادی برای اندازه‌گیری سطح تلاش استفاده کرده‌اند، بعضی از دادگاه‌ها به توان مالی متعهد تمرکز کرده‌اند. بعضی دیگر، علی‌رغم اعتراف به ابهام شرط، بر موضوع قرارداد تکیه کرده و معتقدند اگر موضوع قرارداد مال باشد، باید تسلیم شود. این دیدگاه به استناد بند ۲ ماده شماره ۲۸:۲-۳۰۶ مجموعه مقررات متحدالشکل تجاری، تحت عنوان معاملات انحصاری است که مقرر شده: «(۲) توافق قانونی فروشنده یا خریدار برای معامله انحصاری در نوع کالای مربوطه، تعهد استفاده از حداکثر تلاش برای عرضه کالا بر طرف فروشنده تحمیل می‌کند، مگر اینکه خلاف آن توافق شود»؛ لذا بعضی معتقدند که در معاملات کالای انحصاری، وظیفه حداکثر تلاش، تحویل کالا است. با این حال تفسیر دادگاه‌های انگلیسی از دادگاه‌های آمریکایی متفاوت است. از دیدگاه محاکم انگلستان شرط حداکثر تلاش، به

و در صورت عدم حصول، مسئولیت خواهد داشت (تفرشی، مرتضوی، ۱۳۸۸، ۱۳). مطابق این دیدگاهها باید مورداً به توصیف مقصود طرفین از شرط پرداخت که ظاهر در تعهد به تلاش و کوشش یا تعهد به نتیجه است، اگر ظاهر در تلاش باشد، متعهد ضامن نیست مگر این که تقصیر و کوتاهی او در تلاش برای ایفای تعهد ثابت شود اما اگر ظاهر در تحقق یک نتیجه باشد، مسئول است مگر آن که ثابت شود حادثه خارج مانع تحقق شده است.

با این حال این دیدگاهها بیشتر مجرد و ذهنی محور است چون اولاً قواعد و اصول حقوق قراردادهای خصوصاً مواد ۲۲۶ تا ۲۲۹ ق.م. ظاهر در این است که هر تعهدی نتیجه ای دارد و متعهد وقتی مسئول نمی باشد که ثابت کند حادثه خارجی و غیرقابل پیش بینی و کنترل، مانع از آن شده است. لذا در ماده ۲۱۴ ق.م. موضوع تعهد تسلیم مال یا ایفای عمل توصیف شده است. پس تفصیل بین تعهد به نتیجه و به وسیله کاملاً بدون دلیل است. ثانیاً درج شرط حداکثر تلاش در قرارداد، ظاهر در این است که تحقق نتیجه مقصود طرفین با مانع مواجه است و متعهد به استناد این شرط، باید حداکثر تلاش خود را برای رفع مانع یا اخذ مجوز انجام دهد. لذا از این حیث باید توجه نمود که موضوع تسلیم مال بوده یا انجام عملی بدون اینکه آن مرتبط با مال موضوع تعهد باشد. اگر موضوع شرط تسلیم مال باشد، متعهد ضامن است مگر ثابت کند که استناد به فورس ماژور، تسلیم غیرمقدور شده و از انجام تلاش بازمانده است (سادات اخوی، ۱۳۹۲، ۱۵).

اما اگر موضوع شرط، انجام فعل باشد، با توجه به این که طبق ماده ۲۲۴ ق.م.، الفاظ عقود حمل بر معانی عرفیه است، شرط حداکثر تلاش ظاهر در این است که حداقل سطح تلاش لازم برای ایفای تعهد بیش از تلاش عادی و متعارف است، چون

تحقق آن، نیازی به اثبات بر تقصیر نیست (Thau, 2021, 667).

بنابراین، در محاکم آمریکایی اولاً، نوع رابطه که تجاری یا غیرتجاری باشد دارای اهمیت است چون فعالیت تجاری مقرون به سود و منفعت است در حالی که در تعهدات غیرتجاری چندان به هزینه توجه نمی کنند. ثانیاً، موضوع شرط است که اگر مال باشد، ملاک ایفاء، تسلیم آن به خریدار است ولی در اقدامات عملی سطح تلاش مهم است نه تحقق نتیجه شرط که احتمالی است. ثالثاً، زمان شروع به تلاش برای ایفای شرط دارای اهمیت می باشد. لذا باید در هر قراردادی با توجه به زمان شروع به اجرای شرط و نیز شرایط اوضاع و احوال و موضوع قرارداد، ملاک ایفای تعهد یا نقض آن را تعیین کرد و از حکم کلی اجتناب نمود.

در حقوق ایران با توجه به این که مطابق ماده ۲۳۴ ق.م. شرط به سه نوع صفت، نتیجه و فعل توصیف شده باید دید شرط حداکثر تلاش در کدام گروه قابل توصیف است. هر چند ظاهر حداکثر تلاش در این است که شرط از نوع فعل باشد اما در بعضی از موارد ممکن است شرط به نتیجه باشد به عنوان مثال بعضی در تشخیص ایفا و عدم ایفای شرط معتقدند: وفای به شرط گاهی به معنای عمل به مقتضای آن و ایجاد متعلق می باشد در این فرض شرط، شرط فعل است اما گاهی ناظر بر نتیجه است، مانند شرط تسلیم مال یا شرط ترک تصرف در مال منتقل الیه، که تحقق نتیجه لازم است و در این فرض وفا اعم از شرط فعل می باشد (کمپانی اصفهانی، ۱۴۲۷، ج ۵، ۱۷۸-۱۷۷). بعضی نیز معتقدند در تعهد به وسیله، متعهد ضامن نتیجه نیست و در صورت عدم حصول نتیجه نیز مسئولیتی متوجه وی نیست. اما در تعهد به نتیجه، متعهد ملزم به تحقق یک نتیجه معین برای متعهدله است

از حیث اوضاع و احوال و قرائن، قاضی قانع به سطحی از تلاش نشود، ممکن است که دادگاه آن را قابل اجراء تشخیص ندهد.

درباره ملاک ایفاء هم اگر شرط ناظر بر تسلیم عین یا مالی باشد، تحقق نتیجه و تسلیم مال ملاک ایفای تعهد است، ولی اگر ناظر بر فعل یا نحوه انجام آن باشد، اغلب به ملاک عقلایی و توجه به شرایط اوضاع و احوال هر تعهدی استناد می‌شود.

۷. مشارکت نویسندگان

در انجام تحقیق حاضر، تمامی نویسندگان به طور یکسان مشارکت داشته‌اند.

۸. تضاد منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده‌اند.

برای تعهدات عادی و مطلق، ملاک عملکرد اشخاص در شرایط عادی است و شرط حداکثر تلاش برای شرایط غیرعادی یا در معرض مانع است. لذا نظریه مشقت قابل استناد نیست (باریکلو، ۱۴۰۰، ۵۳۷-۵۵۹) و فقط فورس ماژور و حادثه قهری که مانع انجام شرط شود، قابل استناد است. گاهی شرط ناظر بر کیفیت انجام فعل است مانند وظیفه رعایت غبطه که متضمن حداکثر تلاش برای رعایت منافع ذینفع است. در این مورد، هر چند ظاهر شرط در این است که منافع ذینفع باید فوق‌العاده تأمین شود ولی مشهور نظرات فقهی رعایت منافع عادی و معمولی است و عده کمی معتقد به لزوم تأمین منافع فوق‌العاده شده‌اند (حلی اسدی، ۱۴۱۴، ۲۴۸). چون غبطه، اصطلاحاً به منفعت نه منافع فوق‌العاده تفسیر شده است (عاملی، ۱۴۱۳، ۱۵۱).

۶. نتیجه

شرط حداکثر تلاش در قراردادهای تجاری، ظاهر در کوشش فوق‌العاده و تمام توان در راستای ایفای تعهد است. آثار این شرط در مرحله‌ی تشکیل و اجرای قرارداد قابل توجه است. در مقررات ایالات متحده، به لزوم شرط حداکثر تلاش در معاملات کالای انحصاری تصریح گردیده است و در حقوق ایران نیز می‌توان از شرط قابلیت تسلیم مبیع یا قدرت بر تسلیم آن، ضرورت چنین شرطی را استفاده نمود. در مرحله‌ی اجراء، از حیث ثبوتی، متعهد ملزم به بکارگیری تمام تلاش خود و همچنین نهایت استفاده از راههای قانونی برای ایفای تعهد است، اما این موضوع، از حیث اثباتی و الزام قضایی چندان ساده نیست؛ زیرا هر چند که تمام دادگاهها و دکترین، بر این موضوع متفق‌القول هستند که شرط حداکثر تلاش، کوشش فوق‌العاده و نهایی را می‌طلبد، اما در مرحله عمل و اجراء، اگر

منابع

منابع فارسی

- احمدی، محمدرضا، تاملی در مفهوم، مبانی و اقسام تعهد. فصلنامه پژوهش حقوق و سیاست دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۱ (۲۶)، صص ۹-۱۰، ۱۳۸۸.
- امامی، سید حسن، حقوق مدنی، ج ۱، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۴۰۱.
- باریکلو، علیرضا، تحلیل موضوع ادله لاجرح، مجله پژوهش های فقهی، ۱۱ (۲)، صص ۵۵۹-۵۳۷، ۱۴۰۰.
- حقوق قراردادهای، تهران، بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۴.
- تفرشی، محمد عیسی و مرتضوی، عبدالحمید، مطالعه تطبیقی تعهد به وسیله و تعهد به نتیجه در فقه، حقوق فرانسه و ایران، فصلنامه فقه و مبانی حقوق، ۵ (۱۵)، صص ۱۳، ۱۳۸۸.
- خدادادی، حیدر و مظاهری کوهانستانی، رسول، تحلیل تطبیقی نحوه تاثیر عوض و اعتماد متعارف در نوع تعهدات قراردادی در حقوق ایران و انگلیس، فصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی، ۱۱ (۲)، صص ۵۵۵، ۱۳۹۹.
- سادات اخوی، سیدمحسن، تعهد حرفه ای پزشک: منبع، مورد و متعلق مورد تعهد، فصلنامه حقوق پزشکی، ۷ (۲۴)، صص ۱۵، ۱۳۹۲.
- شعرانی، ابوالحسن، تبصره المتعلمین، چاپ پنجم، ج ۲، تهران، منشورات اسلامیة، ۱۴۱۹.
- محقق داماد، سید مصطفی، قواعد فقه، چاپ دوازدهم، ج ۲، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۴۰۶.
- میرزای قمی، ابوالقاسم، جامع الشتات، چاپ اول، ج ۲، تهران، مؤسسه کیهان، ۱۴۱۳.

منابع عربی

- اشتهازدی، علی پناه، مدارک العروة، چاپ اول، ج ۲۷، تهران، دارالأسوة للطباعة و النشر، ۱۴۱۷.
- عاملی (شهید اول)، محمدبن مکی، غایة المراد، ج ۲، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۱۴.
- عاملی، یاسین عیسی، الاصطلاحات الفقهیة فی الرسائل العملية، چاپ اول، بیروت، دار البلاغة، ۱۴۱۳.
- کمپانی اصفهانی، محمد حسین، حاشیة کتاب المکاسب، چاپ اول، ج ۵، قم، ذوی القربی، ۱۴۲۷.
- محقق کرکی، علی بن حسین بن عبدالعالی، جامع المقاصد، چاپ دوم، ج ۸، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۱۴.
- موسوی اردبیلی، سید عبد الکریم، فقه المضاربة، قم، مؤسسه النشر لجامعة المفید رحمه الله، ۱۴۲۱.

منابع لاتین

- ABA Business Law Section Mergers and Acquisitions, Model Stock Purchase Agreement With Commentary, 2010.
- Akorn, Inc. v. Fresenius Kabi AG, C.A. No. 2018-0300-JTL, 2018 WL 4719347, at 86 (Del. Ch. Oct. 1, 2018).
- Charles J. Goetz & Robert E. Scott. (1981). Principles of Relational Contracts.
- Charles, Thau, Is This Really the Best We Can Do? American Courts Irrational Efforts Clause Jurisprudence and How We Can Start to Fix It”, The George Town Law Journal, vol.109, 2021.
- Fisher Morton, Use of Best Efforts Clauses in Leases—An Emerging Test, in ALI-ABA COURSE OF

STUDY: COMMERCIAL LEASING 345, 1991.

- Garner ,Bryan A ,Garner's Dictionary of Legal Usage, Oxford University Press, Oxford, 2011.

-Goldberg,Victor P. Great Contracts Cases: In Search of Best Efforts: Reinterpreting Bloor v. Falstaff, 44 ST. LOUIS U. L.J, 2000.

-Jeuland Emmanuel(2023).Theories of Legal Relations Elgar Studies in Legal Theory, Uk ,Edward Elgar Publishing.

-Kenneth A. Adams.(2004), A Manual of Style for Contract Drafting, United States, American Bar Association of America.

10-Mark P. Gergen(1992) .The Use of Open Terms in Contract, 92 COLUM. L. REV. 997, 1000 “Best efforts clauses...are obviously like a negligence rule.”

-Posner, Eric A (2009). Fault in Contract Law, 107 MICH. L.

-Rosanne Young Tomme, Walløe Tvedt Morten (2017), Drafting Successful Access and Benefit-sharing Contracts, Volume 5 of Legal Studies on Access and Benefit-sharing, Boston, BRILL.

-Rossman Vladimir R, Moskin Morton(2012) .Commercial Contracts: Strategies for Drafting and Negotiating,New York, Wolters Kluwer .

-Schwenzer Ingeborg,Hachem Pascal,Kee Christopher (2012), Global Sales and Contract Law, New York, OUP Oxford.

-Zachary, Miller.(2017) .“Best Efforts?: Differing Judicial Interpretations of a Familiar Term?” , Arizona Law Review.

